

MARKSIZMAS, ATEIZMAS, ŽMOGUS *

K. Markso vardas žmonijos mokslinės minties istorijoje stovi greta tokių vardų, kaip N. Koperniko arba C. Darvino. Tačiau šitoks sugretinimas ne visiškai tikslus: marksizmas — ne tik teorija, pergyvenusi savo kūrėją ir padariusi perversmą filosofijoje bei sociologijoje, — K. Markso nuopelną sudaro tai, kad jo sukurti metodologiniai socialinės tikrovės tyrimo principai išėjo toli už filosofijos, sociologijos ar politinės ekonomijos ribų: jie įgalino suteikti žmonių visuomeninei veiklai mokslinį pobūdį.

K. Markso sukurtoji dialektinė materialistinė visuomenės istorinio proceso tyrimo metodologija įgalino moksliskai, objektyviai paaiškinti ir religijos, kaip socialinio reiškinių, esmę, žmogiškuosius jos egzistavimo pagrindus bei visuomeninį vaidmenį. Todėl ateistinė propaganda materialistinio istorijos supratimo dėka taip pat gavo mokslinius pagrindus.

Nors disponuojame nemažu ateistinės propagandos patyrimu, — deja, tenka pripažinti, kad toje propagandoje visuomenės gyvenimo marksistinio tyrimo metodologiniai reikalavimai dar nėra pilnai realizuoti. Gana dažnai ateistinėje propagandoje mes, gal to net ir nesuvokdami, remiamės idealistiniu požiūriu į visuomenės istoriją, aiškiname religiją taip, kaip ją aiškino L. Fojerbachas ar net jo pirmtakai — prancūzų materialistai bei švietėjai, nors tame aiškinime ir operuojame kai kuriomis istorinio materializmo sąvokomis.

Kuo tai pasireiškia konkrečiai?

Pirma. Religija gana dažnai traktuojama tik kaip tam tikras žmonių suklydimo arba nepakankamo žinojimo rezultatas, kuris, kaip praeities atgyvena, laikosi žmonių sąmonėje, ir todėl vietoj religijos esą reikalinga įskiepyti liaudžiai ateistinį galvojimą. Ateizmas čia nejučiom tampa savotišku religinio tikėjimo pakaitalu, jeigu ne dar blogiau — nauja religija. Tokiame požiūryje religijai (ir jos neigimui — ateizmui) suteikiamas (dažniausiai taip pat nesąmoningai) žmonių socialinės veiklos lė-

---

* Pastaruoju metu spaudoje diskutuojama teoriniais ir praktiniais ateizmo klausimais. Ta proga spausdiname doc. J. Repšio straipsnį, kuriame jis išdėsto savo požiūrį į kai kuriuos ateistinės propagandos momentus.

mėjo vaidmuo, kurio ji niekada neatliko ir negalėjo atlikti. Čia užmirštama, kad „religija mums jau ne pasaulietinio ribotumo *priežastis*, o tik jo *pasireiškimas*“¹, kad ne religija lemia istorinį procesą bei žmonių gyvenimą ir jo negeroves, bet, priešingai, ji pati yra žmonių socialinės veiklos padarinys.

Antra. Vaizduojant neigiamą, arba reakcinę, religijos vaidmenį visuomenėje, religija, kaip žmogaus vidinio įsitikinimo dalykas, kaip tam tikras socialinis mokymas, sutapatinama su bažnyčia, kaip institucija, ir bažnyčios tarnų elgesiu. Tačiau jeigu blogai elgėsi bažnyčia, dvasininkai arba atskiri tikintieji, tai dar nereiškia (iš to logiškai visai neseika), kad bloga pati religija kaip žmogaus vidinis įsitikinimas. Išvada, kuri seka iš tokios religijos kritikos, gali būti tik ta, kad ne visi tikintieji ir ne visais laikais gyvenime elgėsi pagal Kristaus mokymą. Šiandien su tuo sutinka ir pažangesnieji teologai. Pvz., prancūzų teologas P. A. Šombar de Lovas 1961 metais „Taikos ir socializmo problemų“ žurnalo redakcijos surengtoje diskusijoje tema „Kokia ateitis laukia žmonijos?“ atvirai pripažino, jog „krikščionybei sunku šiandien todėl, kad ji ne visada buvo ištikima tam, ką skelbė. Su tuo mes sutinkame, ir jeigu marksistai gali padėti mums sugrįžti prie mūsų ištakų,— mes būsimе jiems labai dėkingi“². Todėl visai neteisinga iš nekrikščioniško kai kurių kulto tarnų elgesio betarpiškai daryti išvadas, kad pati religija, kaip tam tikras socialinis mokymas, yra antižmogiška ar amorali (tokių teiginių dar gana dažnai pasitaiko laikraščių straipsniuose ir ateistinėse brošiūrose³). Juk būtų juokinga, jeigu kas nors (buržuaziniai marksizmo ir socializmo kritikai neretai taip ir daro), remdamasis faktu, jog kai kurie komunistai kartais pasielgia nedorai, mėgintų įrodinėti, kad marksizmas stumia žmogų į antihumaniškus veiksmus. Antra vertus, tokio tipo ateizmas reiškia ne religijos, kaip tam tikro socialinio mokymo, kritiką, o daugiau siekimą ją tobulinti ir humanizuoti, pagerinti patį religijos praktikavimą. Čia lyg primenama, kad bažnyčia ir dvasininkai turėtų elgtis dorai, laikytis Kristaus mokymo. Todėl tie krikščionybės teoretikai ir dabartiniai Romos popiežiai, kurie stengiasi humanizuoti krikščionybę, turėtų išreikšti padėką daugeliui mūsų ateistų už tai, kad jie padeda demaskuoti nekrikščionišką bažnyčių veiklą ir dvasininkų elgesį. Iš tokių ateistų požiūrio neišvengiamai plaukia išvada, kad

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 1, М., 1955, стр. 388.

² Какое будущее ожидает человечество? Прага, 1964, стр. 392.

³ Straipsnio apimtis neleidžia plačiau pacituoti čia liečiamų požiūrių, todėl apsiribojau tik bendra jų charakteristika.

jeigu bažnyčia ir dvasininkai elgtųsi dorai, krikščioniškai, tai religija būtų gera, nekritikuotina.

Trečia. Kritikuojant socialinę religijos vaidmenį, operuojama „religinės moralės“ terminu ⁴, pabrėžiant, kad toji „religinė moralė“ netaurinanti tikinčio žmogaus, kad ji savo esme antihumaniška. Argumentais čia laikomi tokie atvejai, kai dvasininkai ar tikintieji elgiasi nedorai.

Jeigu religija savo esme yra kažkas antihumaniško, jeigu joje nėra jokios žmogiškos prasmės, tai lieka neaišku, kodėl žmonės tiki, o kai kurie net ir dabartiniu metu religiją laiko pagrindine moralinių principų bei normų įtvirtinimo priemone. Mokliškai neįsigilinus į šį klausimą, išeina, kad *visi* tikintieji tėra tik dvasininkų ir bažnyčios *apgaulės* aukos ir kad pats kilniausias ateisto uždavinys — išsklaidyti šį apgaulės tvaiką ir padėti tikinčiajam suprasti, kad „tarp to, ką bažnyčia skelbia ir ką ji praktiškai daro, yra didžiulis skirtumas“. Tokio pobūdžio ateizmas faktiškai reiškia grįžimą prie prancūzų švietėjų principo, kad, norint užtikrinti visuomenės pažangą, tereikia nauja, ateistine šviesa apšviesti tikinčiųjų protus. Tokio tipo ateizme visiškai ignoruojama K. Markso mintis, kad religija turi visuomenėje savo socialinę, vadinasi, žmogiškąją pagrindą, arba Engelso mintis, kad katalikybėje pirmą kartą buvo išreikšta *visų* žmonių, kaip nusidėjėlių, *lygybės* prieš dievą idėja ⁵, t. y. tam tikras žmogiškas siekimas.

Toks ne mokslinis, o švietėjiškas ir grynai negatyvus požiūris į religiją daro mūsų ateistinę propagandą ne tik primityvia, bet ir neveiksminga. Jeigu ateistas paprastai neigia ir atmeta religiją tik kaip praeities atgyveną, tvirtindamas, jog dievų ir šventųjų statulos bei altoriai yra ne kas kita, kaip medis, audeklas arba akmuo, tai toks ateistas stovi ne tik žemiau L. Fojerbacho, bet ir žemiau pačių tikinčiųjų, nes jiems dievų, šventųjų statulos ir altoriai yra kažkas *daugiau*, negu medžiaga, iš kurios jie padaryti — o būtent žmonių veiklos produktai, kuriuose įkūnytas savotiškas žmogiškumo siekimas. Šis žmogiškasis religinio tikėjimo aspektas mūsų ateistinėje propagandoje kol kas dar dažnai apeinamas.

Aišku, kad marksizmo ir ateizmo santykio problema labai sudėtinga ir, ryšium su dabartiniais naujais poslinkiais krikščionybėje, reikalauja

---

⁴ „Religinės moralės“ terminas gali būti vartojamas ne ta prasme, kad egzistuoja kažkokia speciali, religijos *sukurta* moralė (tai reikėtų idealistinį požiūrį į moralę), o tik ta prasme, kad tam tikros visuomenės moralė yra *grindžiama* religija, dievo autoritetu.

⁵ F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, V., 1958, p. 297.

specialios, gilesnės analizės. Šio straipsnio uždavinys tėra atkreipti skaitytojo dėmesį į kai kuriuos šio klausimo aspektus.

K. Markso socialinės metodologijos šviesoje religinis tikėjimas nuostoja buvęs vien tamsumo ir apgaulės produktas, o tampa pozityviai, dėsningai paaiškinamu visuomenės vystymosi produktu, savotiška, iliuzorine pasaulio koncepcija, be kurios neįmanomas žmonių gyvenimas ir veikla klasinės visuomenės sąlygomis. Marksistinis ateizmas reiškia daug daugiau, negu paprastą religijos neigimą. Pozityviąją jo prasmę sudaro siekimas paaiškinti, kodėl religija, kaip specifinis socialinis reiškinys, atsiranda ir egzistuoja, kodėl žmonės socialinės pažangos kelyje ilgą laiką negalėjo išsiversti be religijos, ką religija žmonėms duoda ir ko ji neduoda ir negali duoti.

Istorinio proceso pažanga atveda į klasinės visuomenės susiformavimą. Klasinėje visuomenėje žmogus palaipsniui išvaduojamas iš vergiškos priklausomybės nuo stichinių gamtos jėgų, bet jis patenka socialinių jėgų priklausomybėn. Vietoj stichinių gamtos jėgų žmonėms ima viešpatauti jų pačių sąmoningos veiklos rezultatai — sukauptas turtas, kapitalas, rinka su savo stichija, pelno siekimas, konkurencija, politinės bei teisinės institucijos. Žmogus pasijunta valdomas socialinių jėgų: jis pirmiausia turi skaitytis su tuo, ką jam primeta „lemtis“, istorinis būtinumas, ko iš jo reikalauja visuomenė. Individas ir jo poelgiai klasinėje visuomenėje pradedami tvarkyti kažko išorinio, kažkokios svetimos valios. Žodžiu, žmonių planuose ir svajonėse viskas atrodo gerai, idealu, o realiame gyvenime sugenda. Realizuojami žmogiški tikslai virsta antižmogiškais socialiniais rezultatais. Tokią žmogaus padėtį ir jo veiklos pobūdį klasinėje visuomenėje K. Marksas vadino žmonių santykių bei jų veiklos susvetimėjimu.

Suvokęs savo bejėgiškumą, socialinės aplinkos viešpatavimą jo veiksmams, mintims ir net jausmams ir negalėdamas rasti išeities *realioje* klasinės visuomenės *tikrovėje*, žmogus visai natūraliai ima ieškoti išeities svajonėse, *fantazijoje*, kuri yra viena iš neatimamų jo veiklos pusių. Todėl mes visiškai galime sutikti su Hegelio mintimi, jog „religija prasideda suvokus, kad esama kažko aukštesnio už žmogų“⁶. Šia prasme religija yra žmonių santykių susvetimėjimo ir žmogaus nužmogėjimo klasinėje visuomenėje išraiška. Dar daugiau: religija yra viena iš tų žmogiškosios veiklos sričių, kuriose žmogus *ieško išeities* iš jo individualybės luošinančios bei nuasmeninančios aplinkos.

⁶ Гегель, Сочинения, т. VIII, М.-Л., 1935, стр. 89.

Savaime suprantama, kad antagonistinė visuomenė labiausiai smukdo darbo žmones, išnaudojamuosius. Prie bendro antagonistinės visuomenės priešiško žmogaus asmenybei čia prisideda dar ta aplinkybė, kad darbo žmonės yra engiami, vergvaldinėje visuomenėje net nelaikomi žmonėmis, o feodalinėje — piliečiais. Su šia savo padėtimi jie turi skaitytis kaip su įsigalėjusia, „lemties nustatyta“ tvarka. Bet ir šioje (išnaudojamojo) padėtyje engiamasis išlieka žmogumi, sąmoninga būtybe, *suvoikiančia savo tragišką padėtį ir svajojančia apie geresnę, gražesnę ateitį*. Religija žmogui, o tuo labiau engiamajam, tampa savotiška, iliuzorine jo *žemiškųjų problemų sprendimo, išsivadavimo iš kančių priemone*, jo realaus beperspektyvumo *perspektyva*. Tai, ko žmogus negali gauti realiame gyvenime, jis stengiasi įsigyti fantazijoje, svajonėse. Jeigu antagonistinėje visuomenėje žmogus yra tik priemonė, jeigu ne jis veikia, o juo veikiama, jeigu kasdieniniame gyvenime jis nuasmeninamas, tai, tikėdamas pomirtiniu gyvenimu, jis — bent mintyse, svajonėse — įgyja savo žmogiškąją vertę, kurios jis neturėjo arba neteko realiame gyvenime. Tikėjimas fantastiniu žmogiškųjų problemų „išsprendimu“ pasidaro engiamajam savotiškai patraukliu ir net neišvengiamu dalyku. Tikėjimas ir viltis engiamam ir nuasmenintam žmogui tampa vienintele paguoda. Dėl to K. Marksas savo straipsnyje „Dėl Hegelio teisės filosofijos kritikos. Įvadas“ rašė, kad pati klasinė visuomenė pagimdo religiją, kad „religija yra arba dar savęs nesuradusio, arba jau vėl save praradusio žmogaus sąmonė ir jausmas“⁷. Kol socialinė aplinka nesudaro realaus pagrindo individui suvokti savo žmogiškojo „Aš“ praradimo priežastis, kol ta aplinka neduoda realių galimybių įveikti asmenybę luošinančias bei ją nužmoginančias sąlygas, tol ji neišvengiamai stumia žmogų ieškoti išėities religiniame tikėjime. Kuo beperspektyvesnė realioji žmogaus padėtis, tuo brangesnė jam darosi religijoje randama paguoda. Žemiškosios socialinės problemos religijoje tampa nežemiškomis. Joje fantastine forma — svajonėse — *siekama įveikti* realius žemiškojo gyvenimo prieštaravimus ir pažinime neišsprendžiamas problemas. Tai, kas negalima realiame gyvenime, tampa galimu religiniame tikėjime; tai, kas gyvenime sudėtinga ir painu, religijoje tampa paprastu; ir pagaliau tai, kas gyvenime yra laikina, praeinama, tikėjime tampa amžinu (pvz., žmogaus gyvenimas, jo siela). Šia prasme religija tikinčiajam yra savotiška dvasinė kompensacija už tą žmogiškumą, kurio jis neturi klasinėje visuomenėje, realiame gyvenime, ji yra jam iliuzorinis žemiškojo gyve-

---

⁷ K. Marksas, F. Engelsas, Apie religiją, V., 1958, p. 31.

nimo „netobulumo“ papildymas. „Religija,— rašė K. Marksas,— tai engiamos būtybės atodūsis, beširdžio pasaulio širdis, panašiai kaip ji yra be-dvasės santvarkos dvasia. Religija yra liaudies *opijus*“⁸.

K. Markso mintis, kad religija yra liaudies opijus, mūsų ateistinėje propagandoje dar gana dažnai pateikiama taip, jog susidaro įspūdis, kad pati bažnyčia ir dvasininkai specialiai išgalvojo religiją liaudžiai mulkinti, jai apgaudinėti. O mėginimas įrodinėti, jog religinis tikėjimas ir bažnyčia esą tik dvasininkų, feodalų, kapitalistų įrankis, slepia savyje, kaip prielaidą, idėją, jog religija yra visų pasaulio blogybių priežastis. Atrodo, kad jeigu nebūtų buvę religijos, tai nebūtų buvę ir viduramžių inkvizicijos, ir išnaudotojiškos klasinės visuomenės, ir fašizmo siautėjimo antrojo pasaulinio karo metais. Tai tiesa, kad bažnyčia ir dvasininkai gana dažnai naudojosi liaudies masių religingumu ir tamsumu, dievo vardu teisingo savo reakcinius, antiliaudiškus veiksmus, tačiau šio fakto *suabsoliutinimas* nieko bendra neturi su marksizmu. Toks požiūris yra XVIII a. metafiziniu materializmu bei švietėjiškumu pagrįsto ateizmo liekana ir todėl šiandien mažai veiksmingas ateistinėje propagandoje. Ir inkvizicija, ir kryžiaus karai, ir fašizmo siautėjimas turėjo savo ekonominį bei klasinį pagrindą. Jeigu reakcinė išnaudotojiškų klasių politika ir buvo teisinga religija, tai tat dar nereikia, kad religija buvo svarbiausia jos priežastis, arba pagrindas. Tai logiškai seka iš marksistinio požiūrio į istoriją. Jeigu ateistui religija *tėra įrankis* socialinės bei politinės *reakcijos rankose*, tai lieka atvira antroji, ir bene pagrindinė, klausimo pusė: kaip tokia religija gali turėti įtaką liaudies masėms? (Be to, šiuo metu krikščionių bažnyčia jau ir pati smerkia savo praeities „klaidas“, Vatikanas pasisako už taiką, prieš kolonijinę priespaudą ir karą Vietname.)

Ikimarksistinis ateizmas rėmėsi idealistiniu visuomenės supratimu, t. y. prielaida, kad jos istoriją nulemia žmonių sąmonė, jų idėjiniai įsitikinimai. Visuomenės istorija su visais savo įvykiais čia buvo konstruojama ir aiškinama, pagrindu imant žmogaus (individo) sąmonę, idėjinius jo veiklos motyvus. Dėl to XVIII a. ateistams religiniai žmonių įsitikinimai tapo visų istorinių blogybių pagrindu, svarbiausia socialinės bei politinės reakcijos priežastimi. Bet tai, kas atleistina praeities ateistams, negali būti atleistina mūsų laikų ateistams⁹, kurie dar ir šiandien

---

⁸ Ten pat, p. 32.

⁹ V. Leninas savo straipsnyje „Apie karingojo materializmo reikšmę“ siūlo, kai marksistinių autorių ateistinė literatūra būna sausa ir nuobodi, pasinaudoti XVIII a. ateistų publicistika liaudies masėms „pažadinti iš religinio miego“, kol tos masės, ypač valstiečių, tebėra dar tamsios, „visiškai neišsilavinusios“. Tačiau čia pat jis pabrėžia, kad XVIII a.

pervertina religijos, o kartu ir ateizmo vaidmenį žmonijos istorijoje apskritai ir socialistinėje visuomenėje, skyrium imant. Vadovautis ateistinėje propagandoje idealistine metodologija tuo metu, kai K. Markso sukurta materialistinė istorijos koncepcija puikiai įrodė savo pranašumą, yra mažų mažiausia neracionalu.

Marksistinė metodologija įveikė praeities ateizmo ribotumą bei lėkšumą. Marksistinis ateizmas kelia klausimą daug giliau, būtent: kas liaudį daro religinga, dėl ko ji sukuria religiją ir ja tiki? Jeigu religija yra klasinėje visuomenėje save praradusio žmogaus iliuzorinis siekimas vel tapti žmogumi, jeigu religija yra „engiamos būtybės atodūsis“— dvasinė paguoda, tai ji neišvengiama tol, kol egzistuoja pats engimas ir išnaudojimas. Šią mintį yra išreiškęs dar V. Leninas savo straipsnyje „Socializmas ir religija“. „Išnaudojamųjų klasių bejėgiškumas kovoje su išnaudotojais,— rašė jis,— taip pat neišvengiamai pagimdo tikėjimą į geresnį pomirtinį gyvenimą, kaip laukinio bejėgiškumas kovoje su gamta pagimdo tikėjimą į dievus, velnius, stebuklus ir pan.“¹⁰ K. Markso mintyje, kad religija yra liaudies opijus, išreikšta idėja, kad nužmogintas klasinės visuomenės žmogus religijoje ieško savo žmogiškumo, kad tikintis žmogus joje randa *tariamą* išsilaisvinimą, dvasinį nusiraminimą ir paguodą. Religija — opijus, bet ne iš šalies primestas liaudžiai, o jos pačios sukurtas, jos suvokto bejėgiškumo ir beperspektyvumo kovoje prieš gamtos ir klasinės visuomenės socialines jėgas išraiška, savotiška to bejėgiškumo atsvara fantazijoje. Vadinasi, pati liaudis „gamina“, arba, tiksliau, esamų socialinių sąlygų yra priversta „gaminti“ tą opijų ir jį „vartoti“, o bažnyčia iš esmės tik sutvarko ir įtvirtina tą „vartojimą“. Religija — tai iliuzorinė nužmogintos liaudies žmogiškumo atgavimo priemonė.

Toji aplinkybė, kad religiniame tikėjime, religinėje fantazijoje žmogus gauna tai, ko jis neturi arba yra netekęs realioje visuomeninėje aplinkoje, ir sudaro humanistinę religijos prasmę, jos patraukiamąją jėgą. Religinis tikėjimas ir gali būti panaudotas bažnyčios, kaip institucijos, ir apskritai religija gali atlikti tam tikrą socialinį vaidmenį visuomenėje (gali būti net išnaudojimo bei politinės reakcijos pateisinimo įrankiu) tik tiek, kiek ji pati yra žmogaus bejėgiškumo pasekmė ir iliuzorinė to bejėgiškumo įveikimo forma, kiek tikintysis joje randa nusiraminimo ir dvasinės paguodos. Opijus nelaimingą ir nuasmenintą žmogų patraukia

---

pabaigos materialistais negalima apsiriboti, kad būtina parodyti „religijų mokslinės kritikos pažangą“, papildyti senąjį ateizmą „tomis pataisomis, kurias padarė Marksas ir Engelsas“ (V. Leninas, Raštai, t. 33, p. 199—204).

¹⁰ V. Leninas, Raštai, t. 10, p. 64.

tuo, kad bent vaizduotėje, svajonėse daro jį laimingu, tikru, pilnaverčiu žmogumi. Religija gali atlikti visuomenės istorijoje savo ideologinį vaidmenį tik todėl, kad ji yra pačios liaudies socialinės veiklos padarinys.

Visos monoteistinės religijos ir net daugelis šiuolaikinių sektų tapo savotiškais šio, žemiškojo, pasaulio neigimo, jo tvarkos dvasinio *pasmerkimo* formomis. Religija duoda tikinčiajam į rankas savotišką fantastinį ginklą *dvasinei kovai* su realiom, žemiškom negerovėm. Religija, anot K. Markso, „yra tikrojo skurdumo *išraiška* ir *protestas* prieš šį tikrąjį skurdumą“¹¹. Religijoje „išspręstos“, arba lengvai „išsprendžiamos“, visos pasaulio mįslės, kurios kol kas yra neprieinamos žmogaus protui, įveikiami visi prieštaravimai, nuraminamos kančios, pašalinami vargai — žinoma, tik svajonėse, iliuzoriškai: visa tai, kas žmogui kelia abejones ar baime, visi vargai bei rūpesčiai čia priskiriami tik laikinajam, žemiškam, pasauliui, o „tikrajame“, pomirtiniame, gyvenime to visai nebūsią. Todėl dažnai tikintieji ir sako, jog religija teikianti silpnam žmogui dvasinę stiprybę. Religija — tai engiamo žmogaus viltis, „beširdžio pasaulio širdis“. Šiuo atžvilgiu religija turi tikinčiajam tam tikrą humanistinę prasmę: joje pabrėžiama tikinčiojo žmogaus didybė, jo savotiškas pranašumas prieš realų, žemiškąjį, gyvenimą, prieš žmogaus asmenybę luošinantį daiktų pasaulį. Religijos humanistinė prasmė pasireiškia ne tik tuo, kad susvetimėjusių socialinių santykių aplinkoje individui ji tampa iliuzorine žmogiškumo atgavimo forma, suteikdama jam dvasinę pasitenkinimą,— per šią savo bendražmogiškumo prizmę religija, darydama grįžtamą poveikį socialiniams santykiams, padeda juos įtvirtinti, kol dar nepribrendę objektyvios jų pakeitimo prielaidos, arba net gali idėjiškai mobilizuoti žmones juos pakeisti, kai ateina, anot K. Markso, „socialinės revoliucijos epocha“ (pvz., ankstyvosios krikščionybės laikai, Anglijos buržuazinė revoliucija).

Tačiau humanistinė religijos prasmė, nepaisant jos formalaus patrauklumo, apamai imant, yra *konservatyvi*. Pirmiausia dėl to, kad religinėje tradicijoje žemiškas žmogaus gyvenimas su jo socialinėmis problemomis — išnaudojimu bei žmogaus nuasmeninimu — yra nuvertinamas „tikrojo“, pomirtinio, gyvenimo naudai. Tuo pačiu šiai „ašarų pakalnei“ duodamas savotiškas ideologinis, žmogiškas pateisinimas: jos, kaip *laikinos*, arba „netikros“, žmogaus buveinės, *neverta* keisti. Antra, *religiškai* grindžiamas humanizmas yra vienašališkas ir utopinis. Šiuolaikinė krikščionių bažnyčia smerkia monopolijas ir kolonializmą, kalba

---

¹¹ K. Marksas, F. Engelsas, Apie religiją, p. 32.

ir negali nekalbėti apie tai, jog „žmonija turi uždavinį sukurti tokią politinę, socialinę ir ekonominę santvarką, kuri vis geriau pasitarnautų žmogui ir padėtų ne tik individui, bet ir bendruomenei sutvirtinti ir išplėsti savo vertybę“¹². Tačiau dabartinė krikščionybės socialinė doktrina iš esmės pasilieka moralinėje plotmėje, nes pagal ją visi mūsų epochos „netobulumai“ bei kolizijos, „visi pusiausvyros trūkumai, dėl kurių kenčia šiuolaikinis pasaulis, priklauso nuo daug gilesnio nedarnumo, kuris glūdi žmogaus širdyje“¹³. Žodžiu, socialinės tikrovės prieštaravimai yra paties žmogaus vidinio pasaulio suskilimo bei nedarnumo rezultatas. Todėl visos žmogaus gyvenime iškylančios (savo esme socialinės) problemos bei tragedijos religijoje faktiškai pavirsta moralinėmis problemomis, arba tiksliau — individualaus moralinio tobulinimosi problemomis. Tradicinis požiūris, kad žmonės visų pirma turi patys save tobulinti, keisti savo požiūrį į gyvenimą ir per moralinį tobulinimąsi pertvarkyti savo gyvenamąją aplinką, čia išlieka. Tuo ir pasireiškia religiškai interpretuojamo humanizmo ribotumas, vienašališkumas bei utopiškumas.

Tikrasis žmogaus gyvenimas, jo individualybės realizacija visų pirma priklauso nuo to, kokioje socialinėje aplinkoje jis gyvena ir veikia. Todėl marksistinio humanizmo esmę sudaro tai, kad, pribrendus ekonominėms sąlygoms, reikia keisti, pertvarkyti klasinės visuomenės antihumanišką, „beširdę“ tikrovę, kad žmogus galėtų joje gyventi bei kurti, savęs nenužmogindamas, ir kad jam nereikėtų religinės kompensacijos už žemiškojo gyvenimo „netobulumą“. Marksistinės filosofijos išeities taškas yra ne *dievo* vietoje pastatyta *materija*, o žmonių *socialinė praktika*. Toji socialinė praktika ir yra realus joje kylančių žmogiškųjų problemų sprendimo kelias, vadinasi, ir sąlygų, gimdančių žmogaus asmenybės susvetimėjimą bei nužmogėjimą, realaus įveikimo kelias.

Iš to materialistinio istorijos supratimo nustatyto fakto, kad idėjos galų gale nėra socialinių santykių, žmonių socialinės padėties pagrindas, o, priešingai, jų išraiška, kad religija yra neišvengiamas žmonių socialinės veiklos produktas, darosi aišku, jog *vien* religinio tikėjimo pakeitimas ateistiniu galvojomu savaime dar neišspręs realių žmogiškų problemų — nepanaikins socialinio išnaudojimo, žmonių santykių susvetimėjimo, asmenybės nužmoginimo, vergavimo daiktų pasauliui ir t. t., t. y. viso to, kas stumia žmogų ieškoti šių socialinių problemų sprendimo religinio tikėjimo sferoje. Dar daugiau: realių materialaus gyvenimo

---

¹² II Vatikano susirinkimo nutarimai, Vilnius—Kaunas, 1968, p. 125.

¹³ Ten pat, p. 126.

problemų faktiškas neišsprendimas gali nuvesti į ateizmo ir net paties komunizmo religinį interpretavimą. Jau K. Marksas ir F. Engelsas, kritikuodami idealistinius jaunahegelininkų socialinės metodologijos pagrindus, pabrėžė, jog žmonių sąmonės, jų *požiūrio* į tikrovę pakeitimas dar nereiškia pačios *tikrovės* pakeitimo bei joje iškilusių realių problemų išsprendimo ¹⁴.

Vadovaujantis K. Markso sukurtąja materialistine istorijos koncepcija, galima pasakyti, jog mūsų tikslas yra komunistinė visuomenė, kuri toli gražu nesusiveda į ateistinių galvojimą. Todėl ateistinė propaganda (kurios rezultatai paprastai yra išreiškiami procentais bei skaičiais — kiek žmonių nesituokia ir nekrikštija vaikų bažnyčioje) turi būti ne savitiksliis, o viena iš sudėtinių dalių bendro ideologinio darbo, pajungto komunizmo kūrimui, kaip *materialiam* procesui. Ateizmas naudingas tik tiek, kiek jis padeda, o ne kliudo spręsti pagrindines ekonomines bei socialines visuomenės pažangos, socializmo tolesnio bei gilesnio vystymo problemas ¹⁵. Vystyti socializmą ir kurti komunizmą neįmanoma be tikinčiųjų, t. y. juos apeinant arba ignoruojant — nei vienos šalies, nei pasauliniu mastu. Mes visi sutinkame su tuo faktu, kad „dabartinės epochos <...> pagrindinis turinys yra perėjimas iš kapitalizmo į socializmą“ ¹⁶, todėl kėlimas į pirmą vietą uždavinio tikinčiųjų visuomenę paversti ateistine faktiškai reiškia žmonijos jėgų kovoje dėl komunizmo skaldymą religiniu pagrindu. Tai iš esmės yra tokio pat pobūdžio klaida, kurią savo laiku iškėlė V. Leninas. „Mokslinę pasaulėžiūrą,— rašė jis,— mes visada skelbsime, kovoti su kokių nors „krikščionių“ nenuoseklumu mums būtina, bet tai visai nereiškia, kad religinį klausimą reikėtų kelti į pirmą vietą, anaipol jam nepriklausančią, kad reikėtų leisti skaldyti tikrai revoliucinės, ekonominės ir politinės kovos jėgas dėl trečiaeilų nuomonių ar svaiciojimų, greitai netenkančių bet kokios politinės reikšmės, pačios ekonominio vystymosi eigos greitai išmetamų į šlamšto sandėlį“ ¹⁷.

Turint visa tai galvoje, darosi aišku, kad ateizmas — tai ne kova prieš tikinčiuosius, o kova už tikinčiuosius, kova už jų protus ir širdis. Kad ateistinė propaganda efektyviau tarnautų žmonijos ir žmogaus pą-

¹⁴ K. Marksas ir F. Engelsas, Šventoji šeima, V., 1960, p. 91 ir kt.

¹⁵ Paverstas savitiksliu, ateizmas gali atitraukti žmonių dėmesį nuo svarbiausių socialinių visuomenės gyvenimo problemų.

¹⁶ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa, V., 1962, p. 4 (pabraukta cituojant.— J. R.).

¹⁷ V. Leninas, Raštai, t. 10, p. 67—68.

žangai (o dabartinėje epochoje tai reiškia ne ką kitą, kaip socializmo pažangą), ji turi atsisakyti metafiziškai nihilistinio ir net idealistinio religijos traktavimo. Kad ateizmas tvirtai stovėtų ant mokslinių, marksistinių pamatų, jis turi matyti pozityvų, žmogiškąją religijos pagrindą, dialoge su tikinčiaisiais turi parodyti, kodėl žmogus tam tikrame visuomenės išsivystymo etape negali gyventi be religijos, ką jis joje randa ir ko negali rasti, nors ir ieško. Dabartinėmis sąlygomis jau nebeužtenka matyti religijoje vien žmogaus nežinojimą arba paprastą suklydimą. Religija visų pirma yra savotiška, iliuzorinė tikrovės papildymo, susvetimėjusių visuomeninių santykių sužmoginimo priemonė. Nematyti arba nenorėti matyti šios pozityvios, žmogiškosios, religijos prasmės reiškia ne mokliškai ją kritikuoti, o paprastai neigti, kaip darė ikimarksiniai ateistai.